
MENSELIJK LIJDEN EN GODS WIL *

Palmyre Oomen

Hij bad :

*Vader, als Gij wilt, laat dan deze beker
Mij voorbijgaan. Maar toch : niet mijn
wil, maar uw wil geschiede (Lc. 22,42).*

Dat wordt een hele opgave : nadenken over Gods wil en menselijk lijden. 'Menselijk lijden' — als je niet uitkijkt is dat zo'n keurige, abstracte uitdrukking. Maar menselijk lijden is : jouw kind overreden door een achteruitrijdende vrachtauto ; menselijk lijden is : dat je geen vrienden blijkt te hebben ; menselijk lijden is : in een verpleeghuis liggen, volslagen aan het eind van je krachten, lichamelijk en geestelijk, maar helaas niet doodgaan ; menselijk lijden is : gemarteld worden om je diepste overtuiging of vermoord. Het gebeuren met Jezus is daar één voorbeeld van. Juist omdat lijden nooit abstract, maar altijd concreet is, is de lijst tot in het oneindige uitbreidbaar. Een oneindige lijst van vreselijkheden. Met als refrein : waarom? waarom?

Het lijden door God gewild ?

Je kunt op de waarom-vraag antwoorden : omdat God het zo wil. Of je krijgt misschien dat antwoord nu juist

* Deze tekst is een licht bewerkte weergave van een preek gehouden op 31 maart 1985 in de Studenten Ekklesia te Leiden. Op deze palm- of passiezondag werd als schriftlezing genomen : Lc. 22,39-46. Het kernvers daaruit staat boven dit artikel geciteerd.

niet over je lippen. Er zijn onder ons mogelijk meer mensen die liever geen verband willen leggen tussen lijden en de wil van God. Maar hoe zit het dan met het verhaal van Jezus in de hof van Olijven? Hij is in doodsnood. Hij weet dat hij grote kans loopt vermoord te worden (ondanks dat hij enkele dagen daarvoor zo enthousiast met bossen groen onthaald is). Hij bidt: „Uw wil moet gebeuren, uw wil geschiede”. En wat gebeurt er? Hij wordt vermoord. Was dat dan dus toch Gods wil?

Minstens moet je zeggen dat het eeuwenlang zo begrepen is. Men ziet het dan zo: God heeft vooraf alles beschikt, en heel het wereldgebeuren ontrolt zich volgens dat goddelijk raadsbesluit. De wil van God stuurt, dirigeert heel het feitelijk gebeuren. „Gezondheid en ziekte, rijkdom of armoede, en alle dingen, komen ons niet bij geval, maar van zijn vaderlijke hand toe”, zo zegt Zondag 10 van de Heidelberger catechismus. „De mens wikt, God beschikt”, zo zegt de volksmond.

Maar dat is toch afschuwelijk: God — onze vader notabene — die ons ik weet niet wat voor ellendigs op ons dak stuurt. Hoe kon die theologie God zo wreed laten zijn? Zo simpel ligt het nu natuurlijk niet. Ook in deze geloofsvisie is God de God van liefde, voluit, zonder enige restrictie.

Hoe zit dat dan met dat lijden? Om dat duidelijk te maken, werd vaak gegrepen naar een huiselijk voorbeeld: een kind dat een gat in zijn hoofd is gevallen, moet gehecht worden. Voor dat kind is dat ronduit vreselijk. En toch is het voor zijn eigen bestwil, dat weten de ouders. Zo zijn, is de redenering dan, allerlei dingen voor ons ondoorgrondelijk en beangstigend, en toch doet God ze voor onze bestwil: om ons te genezen van onze zonden, om ons te beproeven, te louteren, voor erger te behoeden.

Wat je ook voor bedenkingen hebt tegen deze wijze van redeneren, je moet constateren in alle bescheiden-

heid en eerlijkheid, dat het voor heel veel mensen in hun lijden een troost is geweest, omdat ze tegen alle schijn in wisten dat het bij God een bedoeling had — ten goede. Het was zo een laatste houvast. En voordat je er zelf zó beroerd aan toe geweest bent dat je nog maar één houvast hebt, moet je oppassen dat je daar niet te lichtvaardig over oordeelt.

De barst

Maar toch, om het maar eens gek te zeggen: de kruik gaat zo lang te water tot zij barst. Zo is het in zekere zin ook met geloofsvisies. Er kan een moment komen dat je geconfronteerd wordt met lijden dat er voor jou zo zinloos uitziet, dat je het niet meer wilt en het niet meer kunt om God daar als veroorzaker achter te zien. Alle redeneringen ten spijt. Het mag dan waar wezen, dat ook kinderen niet alles wat voor hun bestwil gebeurt kunnen snappen, toch houdt ooit het model op geloofwaardig te zijn. (Minstens voor een tijd, tot nader inzien misschien).

Dat kan dan zijn door een heel samenspel van factoren: we voelen ons, al dan niet terecht, tegenover God niet meer zo in de rol van onmondige kinderen; we zijn ook skeptischer geworden over bestwil-argumentaties, omdat ook iedere machthebber met zulke argumenten zijn machtsstreven verdoezelt; het besef dat het lijden te walgelijke proporties heeft is ook zo'n factor. We hebben dat ontdekt aan de gaskamers van de concentratiekampen, aan de schrikwekkende gevolgen van een aardbeving, aan de martelingen waar Amnesty International voortdurend op wijst. En we zien ook meer van het lijden dan generaties voor ons, alleen al door het dagelijkse tv-journaal. Meestal is de druppel die de emmer doet overlopen een heel persoonlijke ervaring. Je hoort bijvoorbeeld dat je eigen kind ongeneeslijk ziek is — jouw eigen kind. Of jijzelf. En het oude geloofsmodel van God die alles zo beschikt heeft, blijkt

het niet meer te houden, of je wilt of niet. Je kunt God dan alleen nog maar als wreed aanzien. Maar dat is dan toch geen God? Dat is onze God toch niet? Zo is God toch niet? Of is het dan misschien helemaal niet Gods wil, dat lijden?

En zo lees je teksten dan plotseling met andere ogen, want je hebt andere vragen, andere twijfels.

God aanwezig bij het lijden

Een voorbeeld van een tekst die je anders gaat lezen is de musjes-tekst. „Niet één van hen (= van die musjes) zal ter aarde vallen zonder uw vader”, staat er (Mt. 10,29b). Dat wat cryptische „zonder uw vader” is altijd begrepen als „zonder dat uw vader dat wil”. En vertaaltechnisch is dat correct. Zo staat het in de Heidelberger catechismus, zo vertaalt ook de nieuwe Willibrord-vertaling het. Daarmee fungeerde deze tekst als bewijsstuk voor de leer dat alles wat er gebeurt, zó door God gewild is, tot in detail.

Maar dat „zonder uw vader” kan qua grieks even goed vertaald worden met: „zonder dat uw vader dat wéét” of „buiten uw vader om”. Dan staat er dus: geen van die musjes valt zonder dat uw vader dat weet, of: buiten uw vader om. En exegetisch lijkt dat beter te zijn, want in de paralleltekst bij Lucas staat ondubbelzinnig: „Niet één van hen is voor God vergeten” (Lc. 12,6b).

En dan ineens duikt er dus de mogelijkheid van een andere relatie van God tot het lijden op: God wil niet dat die mussen vallen, maar als ze vallen weet Hij het, is Hij erbij, het gaat niet buiten Hem om; God wil ons ongeluk niet, maar in ons ongeluk zoekt Hij ons, heeft Hij er weet van, vergeet Hij het niet; God wil niet dat we vallen, doet ons dus ook niet vallen, maar — zoals Huub Oosterhuis het dicht — „niemand valt of hij valt in uw handen”.

Wat een troostvol perspectief! In plaats van God als ondoorgrondelijke oorzaak van alle onheil (onheil dat

dan overigens wel bedoeld zou zijn tot heil), blijkt God nabij. Hij lijdt mee. Hij vergeet je niet, jouw lijden niet. Hij is mét ons. God met ons. Je hoort Exodus: Ik zal er zijn...

Hoe troostvol en verblijdend deze boodschap ook is, ik moet u waarschuwen dat het niet alleen maar comfortabel is. Dat zult u nog merken. Er staat bijvoorbeeld niet, dat God *voorkomt* dat de mussen vallen. En niet dat er dat alleen maar niet stáát, maar zo is het ook niet. Kijk maar om je heen: mensen vallen bij bosjes. Daarover moet geen misverstand bestaan: God voorkomt ons vallen niet. Het zijn twee kanten van dezelfde medaille: zoals Hij ons vallen niet veroorzaakt, zo ook niet ons niet-vallen. Het is de keerzijde.

Aanwezig of afwezig?

Ja, en toen had ik dit allemaal mooi zo voor mezelf uitgeschreven. En ik herlas het: Gods wil niet als oorzaak van ons lijden, maar God wel aanwezig, bij ons, in ons lijden — een troostvol perspectief had ik het genoemd. En ineens dacht ik: wat zeg ik nu toch eigenlijk? Heb ik nu ooit iets gemerkt van die aanwezigheid? Riep zelfs Jezus niet: „Mijn God, mijn God, waarom hebt Ge mij verlaten?” toen het er op aankwam?

Uit het feit dat Jezus dat tót God roept, kun je dan nog concluderen, dat hij niet uitroept dat God niet bestaat, zo van „Hij bestaat niet”. Nee, hij roept: „Jij, Jij God, waarom ben je niet hier?”. Maar dan nog, wat houd je zo eigenlijk nog over? God veroorzaakt niet wat er gebeurt en voorkomt het ook niet. En Hij mag dan wel bestaan, aanwezig zijn, ons zien, maar daar merken we niet veel van. „God is er überhaupt niet” komt dat dan niet op hetzelfde neer als zo’n afwezig aanwezige God?

Ik kan u alleen maar zeggen wat ik daar zelf van denk: er is m.i. tussen die twee wel een groot verschil.

Herinnert u zich nog situaties dat u als kind helemaal alleen thuis was? Helemaal alleen in huis — zo is mijn eigen herinnering — was een volstrekt andere situatie, dan de situatie dat je wel alleen in de kamer zat, maar dat er ergens in huis nog iemand was, bijvoorbeeld je moeder op zolder. Ook in dat laatste geval — zij ver weg — merkte je feitelijk niets van haar. Maar toch was het huis door die verre aanwezigheid een bewoond huis. Terwijl, als je helemaal alleen thuis was, het gevoel je kon overvallen dat de ruimte een loos, leeg decor was. Aanwezigheid van iemand die niets doet of voorkomt en die dus nauwelijks waarneembaar is, kan dus toch vreselijk veel uitmaken. Het verschil tussen vol en leeg, zeg maar.

En ook voor een politieke gevangene, zal het denk ik een hemelsbreed verschil uitmaken, of niemand ook maar een flauw vermoeden heeft van zijn bestaan en zijn lot, óf dat hij weet dat dat door 'de wereld' geweten wordt. Ook als dat weten door die wereld verder geen tastbaar effect heeft. Dan nog.

Het verschil tussen géén God èn God die er is en ons kent al merken we daar niets tastbaars van, lijkt me daarom toch een verschil als van dood en leven. Maar met het inzien van dat verschil, is de ervaring van zo'n aanwezigheid van God, of het geloof daarin, natuurlijk allerminst gegeven. De pijnlijke twijfel of God er wel is, en of Hij ons wel hoort, is daarom niet weg. Onaangevochten comfortabel is het allerminst. Dat zag je aan Jezus. Dat ervaren we zelf aan den lijve.

Gods wil als appèl - het risico van lijden

Het geloof dat God wetend aanwezig is, bij ons, in ons lijden (hoe aangevochten dus ook omdat we voornamelijk zijn afwezigheid ervaren), lijkt te prefereren, zo stelden we, boven de visie dat Gods wil het lijden veroorzaakt, zij het ten goede. Nee, God wil het lijden niet, hebben we gezegd.

Maar nu moeten we het verhaal van Jezus in de hof van Olijven toch nodig ter hand nemen. Jezus bidt daar: „Uw wil geschiede, uw wil moet gebeuren”, en dat loopt uit op zijn kruisdood. We moeten dus nóg een omslag maken, want kennelijk is er op een bepaalde manier wel een verband tussen Gods wil en het lijden, van Jezus in dit geval.

Ja, dat is er. Maar, punt een: niet met alle lijden, met sommig lijden; en punt twee: Gods wil mogen we dan niet begrijpen als ons lot beschikkend, maar wel als appèl, als opgave, als uitnodiging. Gods wil is dan niet de oorzaak van wat er geschiedt, maar wel het appèl voor wat er zou moeten geschieden. Gods wil niet als macht die zich doorzet, die dus af te lezen is uit de status-quo, maar Gods wil als visioen, dat de status-quo juist vaak onder kritiek stelt, als appèl om naar dat visioen te handelen, als vraag Hem te blijven zoeken („Die ons niet duwt, maar wenkt”, zegt Oosterhuis heel treffender). (Ook de klassieke theologie kent deze twee betekenissen van de term 'Gods wil': Gods wil die beschikt, stuurt, veroorzaakt, doet én Gods wil die wij moeten doen).

Omdat de wil van God zo een appèl aan ons inhoudt om gerechtigheid te doen, dus een lokken, een wenken is uit situaties van onmenselijkheid, impliceert meestal het gehoorgeven daaraan, dat je tegen een bestaande situatie in verzet komt. Maar verzet wordt je niet in dank afgenomen door degenen die belang hebben bij de situatie zoals zij is. En daarom, hoe vollediger je gehoor geeft aan Gods wil, hoe groter risico je loopt dat je lijden over je afroept. De krant laat daar iedere dag wel een schrijnend voorbeeld van zien.

Zulk lijden dat voortkomt uit verzet tegen onrecht, is als zodanig dus evenmin door God gewild als welk ander lijden dan ook. Dat moeten we vasthouden. Maar het is wel het risico dat je loopt, als je gehoor geeft aan het appèl van God aan ons.

Jezus had de verleiding te wijken voor deze enorme druk. Maar in zijn doodsnood vindt hij dan toch de kracht aan Gods visioen vast te blijven houden : uw wil geschiede... uw visioen moet verwerkelijkt worden, door ons, kome wat komt... En dat dat inderdaad risikant was weten we uit de afloop.

Geen ethische kramp

Tot slot nog één opmerking : een God die zo'n appèl doet, is dat eigenlijk niet verschrikkelijk wreed? Want we zijn niet in staat tot zo'n radicaliteit, althans de meesten van ons niet. Zadelts het ons niet op met een gevoel van permanent te kort schieten?

Ik weet het niet. Ik denk dat doorschieten naar een God die alléén fungeert als ethische norm, als te hoge ethische norm, zeer verkrampend werkt en daarmee in alle opzichten onvruchtbaar is. We moeten daarom oppassen, dunkt me, dat appèl nu weer niet te gaan zien als dwangbevel. Nee, het zal eerder een smeken zijn, een activerend uitnodigen : „Wil je? Kom dan!” (Oosterhuis).

En dan zegt onze traditie nóg iets, namelijk dat God niet alleen iets van ons wil, maar ons ook helpt, juist omdat we het niet rooien. 'Genade' heet dat, hulp-om-niet. Maar hoe aantrekkelijk dat beeld ook is — God die ons helpt — ik durf het haast niet te noemen, want wat zeg je ermee? We zijn in grote verlegenheid met zo'n hulp-van-godswege lós van wat we zelf doen.

Of zou het misschien zo zijn : dat God ons lokt naar dat visioen van vrede, en dat de hulp voor de weg daarheen nu juist dat visioen zelf is, omdat het ons motiveert, dat wil zeggen ons in beweging zet op die weg van weerstand, van risico en lijden — niet omdat Hij ons lijden wil, maar omdat wij zijn vrede gaan willen... Hij zij mèt ons.